

OSMANIYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yedinci Yüzyıl Dünyasında Bizans İmparatorluğu¹

George OSTROGORSKY

Çeviren: Törebey GÜNAYDIN²

Received/28.05.2020

Published/15.06.2020

Özet

Bizans İmparatoru I. Justinianus hâkimiyeti süresince (527-565) Roma İmparatorluğu'nun kaybettiği Avrupa'daki arazileri yeniden ele geçirmeyi başardı. Böylelikle İmparator I. Theodosius'un 395 senesinde gerçekleşen vefatı nedeniyle yaşanan bölünme, I. Justinianus'un zaferleri ile son buldu. Ancak yedinci yüzyılın ikinci çeyreğinde Bizans İmparatorluğu, muhtelif düşmanların çetin taarruzuna maruz kaldı. Henüz Roma İmparatorluğu hayallerinin gerçekleştiği varsayılırken İmparatorluk, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya geldi. Araplar'ın ve Slavlar'ın imparatorluk hakimiyetini derin şekilde sarstığı bu yüzyılda direnç göstermek ve karşı hamle gerçekleştirmek için imparatorluk sistemli bir yenilenme gerçekleştirdi. Bu dönüşümün merkezi Anadolu idi. Ancak Bizans İmparatorluğu, Avrupa'daki egemenlik haklarından kolaylıkla vazgeçmedi, direndi. Nihayetinde Orta Bizans devrinin bu karanlık yıllarında başlayan direniş ve yenilenme, başarılı neticelerini bir sonraki yüzyılda ortaya koydu.

Anahtar Kelimeler: Bizans İmparatorluğu, Araplar, Slavlar, Balkanlar, Anadolu

The Byzantine Empire in the World of the Seventh Century

Abstract

Byzantine Emperor Justinianus I (527-565) during his rulership succeeded to capture again lands in Europe which had been lost by Roman Empire. Thus the seperation, which had occured due to the death of Emperor Thodosius in 395, ended with triumph of Emperor Justinianus I. However Byzantine Empire suffered from compelling attacks of various enemies in second quarter of seventh century. Having been assumed that Byzantine Empire turned dreams into truth, the Empire encountered with danger of dissolution. The Empire carried out systematic renaissance for resistance and counterattack in this

¹ Bu metin, George Ostrogorsky'nin 1957 senesinde düzenlenen "Yedinci Yüzyılda Bizans" başlıklı sempozyumda Rusça sunduğu bildirinin İngilizce'ye tercüme edilerek Dumbortan Oaks Papers'ta yayınlanmış halini esas almıştır: George Ostrogorsky, "The Byzantine Empire in the World of the Seventh Century", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 13 (1959), pp. 1-21.

² Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, tgunaydin@ankara.edu.tr

century when the Arabs and Slavs undermined its sovereignty. The center of this renaissance was Anatolia. Nonetheless the Byzantine Empire didn't renounce sovereignty rights in Europe easily, it resisted. Eventually renaissance and resistance commencing in dark years of Byzantine middle period presented successful outcomes in next century.

Keywords: Byzantine Empire, Arabs, Slavs, Balkans, Anadolu

Yedinci yüzyılda bir dünya gücü olarak Bizans İmparatorluğu'nun bazı karakteristik özelliklerine dair bir tartışmada, bu dönemin tarihini elbette detaylı bir şekilde tetkik etmek niyetinde değilim. Şahsım adına Batı Asya'daki ve Afrika'daki Arap fetihlerinin, Balkanlar'daki Slav yerleşiminin veya İtalya'daki Lombard işgalinin tüm safhalarını incelemeye ihtiyaç yoktur. Burada bizleri, neticeleri itibarıyla da dikkate değer bu hadiselerin fiili gelişmeleri çok fazla ilgilendirmemektedir. Bizler için önemli olan soru, bu muazzam altüst oluşların Bizans İmparatorluğu'na nasıl yansdığıdır. Bu nedenle Justinianus'a ait imparatorluğun çöküşünden sonra Bizans'ın etrafını saran dünya içerisindeki konumunu ve bu durumun söz konusu vakitte Bizanslılar'ın şahsında nasıl görüldüğünü tespit etmeye çalışacağım.

Justinianus'un Batı'da eski konumuna getirdiği Roma İmparatorluğu parçalandıktan, Balkan Yarımadası'na yoğun Slav istilasından ve Doğu'daki çok hızlı Arap fetihlerinden sonra Bizans kuvveti öncesine kıyasla oldukça gösterişsiz bölgesel bir hat içerisine hapsedildi. Üstelik bu suretle tüm cihetlerden daralan imparatorluk, herhangi bir bütünlük arz etmiyordu. Belirgin şekilde farklılaşmış parçalardan meydana gelmekteydi ve bu farklılığın içindeki vaziyet o denli genişti ki imparatorluğun umumi konumuna ait herhangi bir tablo ortaya koymak için öncelikle her bir parçadaki devlet işlerini bağımsız olarak ele almak durumundayız.

Aralarında en ehemmiyetli olanı, Küçük Asya ile başlayabiliriz. Bizans Devleti'nin tam mevcudiyeti için yegâne önemine rağmen burada söz konusu bölgeyle alakalı sadece birkaç kelime sarf etmek ihtiyacı duyuyorum. Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Mısır; Araplar'ın şiddetli saldırılarının ilk yıllarında kaybedilmiş idi. Dolaysız ve kaçınılmaz bir tehdit, Küçük Asya ve imparatorluğun başkenti üzerine çöktü. Ancak Konstantinopolis önünde 670'li yıllardaki tarihi zaferden sonra kalıcı bir değişim meydana geldi. İmparatorluk, son derece önemli merkezini ve Anadolu'yu muhafaza etti ve egemenliğini de sürdürdü. Bu gelişmeyle imparatorluğun istikbaldeki varlığı güvence altına alındı. Bu hakikatin altını mümkün olduğunca çizmek gereklidir, zira Küçük Asya, Ortaçağ Bizansı'nın esası ve temelidir. Düşman tarafından kalıcı şekilde zapt edilmemesine rağmen birçok defa işgal ve yıkıma maruz kalan Küçük Asya, Bizans kuvvetinin en ehemmiyetli ve en dayanıklı savunma duvarıdır. Ortaçağ Bizans Devleti'nin tam mevcudiyeti ve gücü Küçük Asya'ya bağlıdır.

Devletin yenilenmeye başladığı yer de Küçük Asya'dır. Burada Thema sistemi ilk kez vücut bulmuştur (Ortaçağ Bizansı'na hususi kuvvetini veren yeni askeri ve idari organizasyon). Oldukça daralan ülke sınırları içerisinde imparatorluk, öncesine kıyasla daha bütüncül bir yapı arz ediyordu, daha fazla dâhili dayanıklılığa sahipti. Devletin yeniden yapılandırılması, Bizans'a devasa olan ancak içeriden çürüyen geç devir Roma İmparatorluğu'nun asla sahip olamadığı siyasi bir kudret ve ziyadesiyle daha fazla oranda manevi birliktelik de sağladı, zira erken imparatorluğun çok unsurlu doğası, süreklilik arz eden dâhili huzursuzluklara neden olmuştu. Bizler için esasında imparatorluğun merkezi bölgelerini doğu eyaletlerinden ayıran asırlık farklılıkların ve bu farklılıkların en somut biçimde kendilerini açığa vurduğu sonu gelmez dini ihtilafların, bir uzlaşma tesis etmek için entrikalı imparatorluk siyasetine ait tüm girişimlerin başarısızlığının ispat ettiği şekilde çözümü mümkün olmayan tartışmaları anımsamamız yeterlidir. Nihayet doğu eyaletlerinin kaybedilmesiyle bir çözüme ulaşıldı (bu kayıp büyük oranda Bizans ve doğu toplumları Suriyeliler, Kıptiler arasında çözümlenmemiş çekişmelerin beraberinde meydana geldi). Bu sayede Bizans; Doğu'da fazlasıyla daralmış, ancak sağlamlaşmış ve yeniden dâhili örgütlenmenin güçlendirdiği bir temele isnat etmiş bulunuyordu.

Hasmane işgal ile başka yerlerde olduğu gibi sıklıkla tehdit edilmesine rağmen imparatorluk gücü, Küçük Asya'da sarsılmaz olarak kaldı.

Balkanlar'da durum büyük ölçüde daha karmaşıktı ve imparatorluğun konumu ölçülemeyecek oranda daha zayıftı. Mavrikios'un Tuna seferlerinin akamete uğramasının ve Phokas devrinde eski sistemin tamamen çöküşünün ardından altıncı yüzyılın sonunda bazı bölgelerde başlayan Slav yerleşim dalgası, yedinci yüzyılın ilk yıllarında tüm Balkan Yarımadasını karşı konulamaz şekilde kapladı. Bu hareket, Tuna'dan Güney Yunanistan'a ve Adriyatik'ten Karadeniz'e kadar yayıldı. Önceki nüfus ya yok oldu ya da dağlara, sahil bölgelerine, yakın adalara kaçtı. İç bölgelerdeki antik kentler tahrip edildi ve Slav tufanının ortasında sadece sahil bölgelerindeki birkaç şehir direnç gösterdi. Yedinci yüzyılın ilk yarısında Balkanlar'da organize Bizans gücü, bu birkaç müstahkem mevki dışında mevcut değildi. Balkan Yarımadası, Bizans kaynaklarının "Sclavinias" olarak adlandırdığı sayısız Slav bölgelerine ayrıldı.

Balkanlar'daki Bizans hezimetinin azami derecesi, genel itibarıyla takdir edilememiştir. Kargaşaya neden olan, bu bölgedeki Bizans otoritesinin yerini bir devletin organize kuvvetinin değil, bir takım dağıntık Slav kabilelerin veya kabilevi konfederasyonların almış olmasıdır. "Sclavinias" egemen bir güç tesis etmediği ve imparatorluğun yerini bizzat alamadığı için Slav işgalinden sonra dahi Bizans'ın Balkanlar'da egemenlik hayalini sürdürmesi imkân dâhilindeydi. Ancak otoriteye dair varsayım, mevcut devlet işlerine hiçbir şekilde aksetmedi ve Bulgarlar'ın Balkanlar'a çıkagelmesi ile burada Bizans'ın koşullara bağlı olarak tanımak zorunda kaldığı egemen bir devlet yaklaşık 680 senesinde varlık buldu. İmparatorluk, Balkanlar'da hâkimiyet ve "Sclavinias" üzerinde nüfuz için nafil bir mücadele başlatmak zorunda kaldığı zorlu bir rakip ile karşı karşıya kaldı.

Hırvatlar'ın ve Sırplar'ın Balkanlar'a göçünü Karpatlar'ın ötesindeki yörelerden (De administrando imperio'nun 29-36. bölümleri) şeklinde tanımlayan Konstantinos Porphyrogennetos, usandırıcı bir kararlılıkla sözü geçen iki güçlü Slav kabilesinin "Romalıların İmparatoru'na daima tabi olmuş bulunduğunu" ve "Bulgar Arkhonu'na asla boyun eğmediklerini" vurgulamaktadır.³ Hırvatlar'ın ve Sırplar'ın göçü; Avarlar'ın 626'da Konstantinopolis yakınlarındaki yıkıcı mağlubiyetinin ardından güçten düşüşünün neden olduğu, Balkanlar'daki ikinci büyük Slav yerleşim dalgasını tarif etmektedir. İlk Slav yerleşim dalgası, Avarlar ile ittifak içerisinde ve onların liderliği altında ilerleme kaydetmiş olmasına rağmen Hırvatlar, yerinden ettikleri Avarlar ile mücadelenin ertesinde Balkanlar'daki yeni arazilerini ele geçirdiler. Bu bilgi çerçevesinden bakarsak Konstantinos Porphyrogennetos'un Hırvatlar'ın ve Sırplar'ın göçünün İmparator Heraklios ile anlaşmaya varılmasıyla gerçekleştiği ve beraberinde Bizans egemenlik haklarının kabulünü getirdiği iddiası, herhangi bir şekilde ihtimal dışı değildir. Fakat bu nüshanın 29. ve 31.-36. bölümlerindeki vakalara dair İmparator'un ısrarlı tekrarının gerçeğe tezat oluşturduğunu ve Bizans idaresinin söz konusu olaylara müdahil olduğuna dair herhangi bir atfın bulunmadığı 30. bölümdeki mutlak yokluğun hakikat olduğunu gözden kaçırmamalıyız.

Her halükarda Bizans ve "Sclavinias" değişken ve kararsızdı, farklı dönemlerde ve farklı bölgelerde geniş ölçüde değişime uğradı. *Miracula Sancti Demetrii* sayesinde en geç yedinci yüzyılın başlarında Thessalonike civarına kalıcı olarak yerleşmiş olan Makedonya'daki bir grup kabile hakkında ziyadesiyle bilgi sahibiyiz. Bu Makedonya Slavları, Thessalonike'ye birçok kez şiddetli hücumlar gerçekleştirdiler ve Yunanistan, adalar taraflarına hem denizden hem de karadan akın ettiler,⁴ lakin barış bazen geçerlilik kazandı ve şehir ahalisi ile civardaki kabileler

³ Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ed. Moravcsik-Jenkins, Egeytemi Görög Filologia, Budapest, 1949, s. 146. Bilhassa 31, 58. ve 32. bölümler, s.146.

⁴ *Miracula S. Demetrii*, c. II. s.1; c.II, s.2

arasında bir tür *modus vivendi* hâkimdi.⁵ Fakat Bizans kontrolü altında kalan birkaç müstahkem mevkiye müdafaalarını mütemadiyen ve büyük uğraşlarla devam ettirdiler.

Sadece 658 senesinde (bu yıkıcı evrenin başlamasından yarım yüzyıldan daha fazla süre geçtikten sonra) İmparator II. Konstans, Theophanes'in Kroniği'nin "birçoklarını ele geçirdi ve zapt etti"⁶ şeklinde kısaca kaydettiği muhtemelen Makedonya veya Trakya'daki bir bölgeyi tarif eden "Sclavinias'a" karşı atak gerçekleştirdi. Bu durum İmparator'un bölgedeki Slav kabilelerini Bizans egemenliğini tanımaya mecbur edebildiği manası taşımaktadır, fakat bu durum ayrıca onların bu vakte kadar Bizans egemenliğini tanımamış olduğuna da işaret etmektedir. Dahası bu durum söz konusu tanınmanın kısa ömürlü olduğunu açığa çıkarmaktadır.

II. Justinianus, "Sclavinias" ve Bulgaristan'a karşı 688/89 senesinde bir kez daha sefere çıktı. Bulgar direnişini etkisizleştirdikten sonra Slavlar tarafından işgal edilen araziler boyunca Thessalonike'ye doğru ilerlemeye çabaladı ve Aziz Demetrius'un şehrine törenle giriş gerçekleştirdi. İfade ettiğimiz şekilde II. Justinianus büyük babası II. Konstans'ın otuz yıl evvel gerçekleştirdiği gibi bir kez daha 'çok miktarda Slav'ı zapt etti' ve onları Küçük Asya'daki Opsikion Themasi'na yerleştirdi.⁷ Lakin bu vakanın ertesinde "Sclavinias"ın huzursuz sakinleri ile savaş uzun bir süre daha devam edecektir. Bizans, egemenliğinin kabul edilmesinde başarı kazandığı vakitte dahi bu egemenlik kabulünün geçici ve belirsiz olduğu kanıtlanmıştı. Sekizinci yüzyılın ortasında İkonakırcı V. Konstantinos Makedonya'daki Sclavinias ile yeniden savaştı ve onlara yeniden boyun eğdirdi.⁸ Aynı yüzyılın seksenli yıllarında Ortodoks İmparatoriçe İrene'nin Logothete'si olan Staurikios, Slavlar'a karşı "sayısız askeri kuvvet ile" bir kez daha harekete geçti, Thessalonike bölgesini işgal etti ve ayrıca (kronik yazarının kelimeleriyle) "tüm halkı fethettiği" (bir diğer deyişle Slavlar'ı) ve daha önce ödeme yapmadıklarını aşikâr kılan şekilde "haraçgüzar kıldığı" Orta Yunanistan'a kadar sokuldu. Daha ötelere ilerledi ve çok sayıda esir ele geçirdiği Peloponnesos'u ziyaret etti.⁹ Monemvasia Kroniği'nin aktardıkları uyarınca Slavlar'ın altıncı yüzyıl sonundan dokuzuncu yüzyıl başlarına kadar işgal etmiş olduğu bir bölge olan Peloponnesos'daki Slavlar, adı geçen kaynağın vurgulamakta hassasiyet gösterdiği şekilde "ne Romalılar'ın İmparatoru'na ne de herhangi birisine boyun eğmişti."¹⁰

Bizans egemenlik haklarının Güney Slav kabileleri tarafından tanınıp tanınmadığına dair sual, öncelikle Bizans devlet nazariyesi açısından ilgi çekicidir, ancak söz konusu egemenliğin tanınması ya da tanınmaması, şüphesiz bir dereceye kadar kuvvetler arasındaki hakiki dengeyi yansıtmıştır. Bizans, üstün otoriteye dair geleneksel savlarından vazgeçmedi, fakat savlarını sadece bazı bölgelerde ve kısıtlı bir süre için yürürlüğe koyabildi. Hâlbuki yedinci yüzyıl süresince Balkanlar'daki mevcut duruma ait net bir tablo elde etmek adına bizler için önemli olan, imparatorluğun sözde egemenlik haklarının ne ölçüde tanındığını saptamaktan ziyade imparatorluğun idari gücünün etkin biçimde uygulanmasından ne derece uzak olduğunu saptamaktır. Esas mesele, İmparatorluk'un Slavlar'a kadar uzanan kuramsal üstünlüğünün az ya da çok olup olmadığı değildir, ancak Bizans'ın hakiki idare kuvvetinin bahsi geçen eylemi gerçekleştirip gerçekleştirmediğidir. Diğer bir ifadeyle "Sclavinias", Bizans idari aygıtlarına direkt olarak tabi olmuş mudur? Bu soruya olumsuz bir yanıt verilmesi gereklidir. Sclavinias'ı Slavlar'ın işgal ettikleri, herhangi bir organize devleti kendi elleriyle tesis etmedikleri fakat İmparatorluk'tan ayrılmış ve imparatorluğun dolaysız idari otorite alanının dışında kalmış araziler olduğunu ifade ederek tanımlayabiliriz.

⁵ *Miracula S. Demetrii*, c. II, s. 4.

⁶ *Theophanes*, ed. De Boor, B. G. Teubneri, Lipsiae, 1883-1885, s. 347, 6.

⁷ *Theophanes*, s. 364, II-15.

⁸ *Theophanes*, s. 430, 21.

⁹ *Theophanes*, s. 456, 25-457, 2.

¹⁰ N. Βέης, Τό, "Περί Κτίσεως Της Μονεμβασίας" χρονικόν, *Βυζαντις*, I, 1909, s. 67; Bknz: P. Charanis, "The Chronicle of Monemvasia", *Dumbarton Oaks Papers*, 5, 1950, s. 147.

Bu süreç içerisinde eyaletlerdeki Bizans kuvvetinin thema organizasyonuna dayandığını unutmamak zorundayız. Her nerede Bizans eyalet idaresi yürürlükte ve işler vaziyette ise thema sistemi de oradadır. Themanın bulunmadığı yerde benzer şekilde Bizans idaresi de yoktu. Bu durum, mevcut devlet işlerinin mutlak bir ölçüsüdür. Bizans söz konusu kriz devri boyunca gücünü muhafaza etmeyi başardığı veyahut bu krizin üstesinden gelebildiği ve konumunu yeniden yapılandırabildiği her yerde thema sistemi tesis edildi. Nitekim thema sistemi, henüz yedinci yüzyılın ilk yarısında Küçük Asya sınırları içinde uygulamaya konuldu.

Bizlerin haberdar olduğu devlet işlerinin Balkanlar'da gerçekleştirdikleri nelerdir? Öncelikle burada thema organizasyonunun Küçük Asya'dakinden epey bir zaman sonra ortaya çıktığı ve başlangıçta fazlasıyla yavaş geliştiği ve birkaç bölgeyle sınırlı kaldığı kayda değerdir. Konstantinos Porphyrogenetos'a göre Balkan Yarımadası'nda ilk thema olan, başkente yakın Thrakian, Bulgarlar'ın Tuna'yı geçtiği zamanda (demek oluyor ki 680 senesi) kuruldu.¹¹ II. Justinianus'un Papa'ya yazdığı 17 Şubat 687 tarihli meşhur mektupta devlet konsül üyeleri arasında Thrakian ordu komutanından (Balkan bölgesindeki bir themanın yegâne strategosu, bu dönemde mevcut olan Küçük Asya'daki dört thema strategosu ve Afrika-İtalya Eksarklıkları ile birlikte) bahsedilmiştir.¹² Bundan kısa bir süre sonra 687 ve 695 yılları arasında Hellas Theması kuruldu. II. Justinianus'u 695 senesinin sonunda tahtından eden Leontios bu themanın strategosu idi.¹³ Slav yerleşimi ve Bulgar Devleti'nin kuruluşu sonrasında mahfuz kalmış olan eski Thrakian Piskoposluğu'na ait bölgeleri kapsayan Thrakian Theması ve Orta Yunanistan'ı içerdiği anlaşılan Hellas Theması olmak üzere yüzyılın sonunda Balkan Yarımadası'nda iki thema mevcuttu. Bir yüzyıl boyunca bu durum değişmeden kaldı. Yeni themalar Balkanlar'da tesis edilmedi. Ancak sekizinci yüzyılın nihayetinde themaların bu bölgede kurulma sürecine yeniden başlandı ve ertesinde hızlı bir gelişim gösterdi. Bu süreç, Slav göçleri zamanında uğranılan çöküşün sonrasında Bizans kuvvetinin kademeli bir şekilde yeniden inşasını yansıtmaktadır. Bu durum bizlere, Bizans'ın yeniden işgal sürecine ait hem kazanımlarına hem de sınırlarına temas eder şekilde net bir resim sunmaktadır. Burada bizler, evvela oldukça yavaş ve meşakkatli fakat sonrasında yoğun ve etkin hale bürünen bu sürecin tüm aşamalarını takip edemeyiz. Nihai sonuç, Yunanistan'daki arazilerin ve Yarımada'nın hem doğuda hem de batıda yer alan sahil kesimlerinin dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar Bizans'ın yetki alanına dâhil bir dizi Bizans themasına dönüştürülmüş olmasıdır. Neredeyse tüm sahil şeridi, Bizans'ın denizlerdeki hâkimiyetini (thalassokrazi) canlandırabileceği şekilde themalar ile kuşatıldı. Fakat Yarımada'nın iç kesimi, bu gelişmeden mahrum kaldı ve burada Slav Devleti gün yüzüne çıktı.

Bu gelişmeyle birlikte "Sclavinias" süreci noktalandı. Bizans idari otoritesinin yeniden tesis edildiği yerlerde Sclavinias, thema organizasyonu içerisinde yok oldu. İmparatorluk kuvvetinin sınırları dışında kalan alanlarda "Sclavinias", yükselen Slav Devletleri tarafından özümsemi. Bu suretle belirli bir denge tesis edildi. Bugün dahi geçerli olan kültürel alanlar biçimlendi. Dokuzuncu yüzyılın ortalarında Bizans ve Slav sahaları arasındaki sınırlar, ünlü Yugoslav coğrafyacı Cvijiç'in modern zamanlarda tarif ettiği kültürel sahalar ile tamamıyla örtüşmektedir. Cvijiç'in "Grek-Akdeniz sahası" olarak adlandırdığı bölge, Bizans'ın yeniden işgalinin bir neticesi olarak köy yerleşimi ve iskânı örneği çerçevesinde aşağı yukarı thema organizasyonun dokuzuncu yüzyıl ortalarında uzandığı bölgeye denk gelmektedir.¹⁴

¹¹ *De thematibus*, ed. Pertusi, c. I, s. 7. Fakat bu merkezi themanın örgütlenmesinin çok daha önceki bir tarihte gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Yedinci yüzyılın otuzlu yıllarında Thrakian askeri birliklerine ve kumandanlarına bir atıf mevcuttur. Fakat Patrik Nikephoros unvanları kullanımındaki alışılmış düzmece tavrı ile görevlileri strategos olarak değil ó τῶν θρακικῶν ἐστρατεμμάτων ἡγεμῶν şeklinde ifade eder. *Nikephoros*, ed. De Boor, Leipzig, 1880, s. 24, 19.

¹² Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio*, XI, 1692-1769, 737 B.

¹³ Theophanes, s. 368, 21.

¹⁴ J. Cviji, *La peninsule balkanique*, Paris, 1918.

Ancak Bizans'ın orta devirlerinin ilk yüzyıllarında söz konusu gelişmenin hala başlangıcındayız. Yedinci ve sekizinci yüzyıllarda gördüğümüz üzere Balkan Yarımadası, (Bizans egemenliğini kabul etmiş ya da etmemiş olsunlar) imparatorluğun yetki alanı dışındaki yabancı bir bölge haline gelen Slav yerleşimlerinin bir birleşimini sunmaktaydı. II. Justinianus'un ordu gücüyle Konstantinopolis'ten Thessalonike'ye kadar bir yol açtığını anlamış bulunmaktayız. Bunu başarmak için II. Justinianus, Küçük Asya themalarından Thrakya'ya süvari gücü sevk etmek zorunda kalmıştı.¹⁵ Thessalonike'ye girişi, Slavlar'a karşı belirgin bir zafer olarak kutlandı. "Ortak düşmana karşı"¹⁶ alınan zaferinin şükran nişanesi olarak şehrin koruyucusu Aziz Demetrius Kilisesi'ne pek çok bağışta bulundu ve bahsi geçen kilisedeki fresklerden birinin II. Justinianus'un şehre girişini tasvir ettiği ihtimali bulunmaktadır.¹⁷

Bizans gücü, Balkanlar'da yedinci yüzyılda neredeyse tamamen çöktü. Ancak ağır bir süreç olmasına rağmen zaman içerisinde bir kez daha artış gösterecektir. Üstelik imparatorluktan gasp edilen Balkan arazileri, elde tutulan müstahkem mevkiilerden söz konusu arazilere giderek artan bir oranda nüfuz edebilen Bizans kültürünün tesirine açık kaldı. Diğer yandan Batı'da yedinci yüzyılda hala geniş olan Bizans idareleri yavaş ilerleyen bir yok oluşa mahkûmdu. Ravenna ve Kartaca Eksarklıkları tartışmasız bir şekilde Bizans'ın Batı'daki önemli karakollarıydı, fakat Justinianus'un parçalara ayrılmış imparatorluğunun bu kalıntıları tasfiyelerine doğru karşı durulmaz bir şekilde ilerliyordu. Nihayetinde Afrika'daki hâkimiyet alanları sekizinci yüzyılın başlangıcına kadar elden çıktı. Lombardlar Ravenna Eksarklığı'nı bu yüzyılın ortalarında ele geçirecektir ve ertesinde Batı'nın ruhani merkezi Roma bizzat, Bizans'tan kararlı bir şekilde yüz çevirecektir. İkonkırıcılar tarafından Konstantinopolis Patrikliği'ne sekizinci yüzyılın ortasında ilhak edilen ve Yunan kültürünü muhafaza edecek olan Güney İtalya, İlirya'nın Balkanlar'a dâhil kesimi ile birlikte kayda değer bir süre boyunca Bizans'ın nüfuz alanı içerisinde kalmayı sürdürdü.¹⁸

Bu noktada bizleri ilgilendiren bu hadiselerin hepimizin aşına olduğu harici gidişatı değil, daha ziyade Bizans'ın genel mahiyette Batı'daki varlıkları ve Batı ile ilişkilerine dair meseledir. Bizans devlet idaresinin Batı'daki arazilerine atfettiği değer ne olduğunu, bu alanları muhafaza uğruna nereye kadar çaba sarf ettiğini ve diğer yandan Bizans halkının imparatorluğun Batı kısmına ne kadar bağlı hissettiklerini, Batı'ya kendilerince ne ölçüde ilgi duyduklarını ve hiç değilse bu bölge hakkında nelerden haberdar olduklarını saptamaya çalışacağız. Göreceğimiz üzere sorunun örtüşmeyen iki cephesi vardır.

Lombardlar'ın İtalya'ya 568 senesinde ilerleyişi ile başlayan Justinianus'un imparatorluğunun parçalanması, haleflerinin siyasetlerinin odak noktasını Doğu'ya çevirmelerini zorunlu kıldı. Her şeyden önce mutlak varlığını teminat altına almak için imparatorluğun bu cephede sendeleyeni ahvalini güçlendirmesi elzemdi. Bütün bunlara rağmen Justinianus'un hâkimiyetinden sonraki birkaç kuşak süresince imparatorluk idaresinin Batı'daki varlıklarına gösterdiği ilginin ziyadesiyle canlı olduğu kayda değerdir. Justinianus'un Batı'daki fetihlerinin ekseriyetinin elden

¹⁵ Theophanes, s.364, 8.

¹⁶ A. A. Vasiliev, "An Edict of the Emperor Justinian II, September 688," *Speculum*, 18, 1943, s. 1 vd.; H. Gregoire, "Un edit de l'empereur Justinien II date de Septembre 688," *Byzantion* 17, 1944/5, s. 119 vd.

¹⁷ Bu düşünce E. Kantorowitz tarafından öne sürülmüştür. E. Kantorowitz, "The King's Advent," *The Art Bulletin*, 26, 1944, s. 216, note 63; A. A. Vasiliev tarafından bu görüş desteklenmiştir. , A. A. Vasiliev "L'entre triomphale de l'empereur Justinien II ' Thessalonique en 688," *Orientalia Christiana Periodica*, 13 1947, s. 355 vd.; J. D. Breckenridge, "The Long Siege of Thessalonika, Its Date and Iconography," *BZ*, 48, 1955, s. 116 vd., görüşün içerdiği bazı zorluklara işaret eder. Benim kanaatime göre tek hakiki zorluk şehir surlarının yanmakta olduğuna dair tasvir gerçeğidir. Ancak Breckenridge sorgulanan freske dair akla yatkın herhangi bir açıklama sunmamaktadır.

¹⁸ V. Grumel, "L'annexion de l'Illyricum oriental, de la Sicile et de la Calabre au patriarcat de Constantinople," *Recherches de science religieuse*, 40, 1952, s. 191 vd., Grumel söz konusu ilhakin daha önceleri düşünüldüğü gibi 730'lu senelerin başlarında gerçekleşmediğini aksine Bizans kuvvetinin Orta İtalya'da çöktükten sonra Papa II. Stephen'in Papalık vazifesi süresi içerisinde vuku bulduğunu varsaymaktadır; M. V. Anastos, "The Transfer of Illyricum, Calabria, and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-33," *Silloge Bizantina in onore di S. G. Marcati*, Roma, 1957, s.. 14 vd., Anastos bu bakışı reddeder ve daha önceki tarihi ileri sürer.

çıkması ve Doğu ile mecburen meşgul olunması, Evrensel İmparatorluk fikrinden feragat edildiği ya da Batı'da kalanların müdafaasından vazgeçildiği manasına gelmemiştir. Ravenna ve Kartaca Eksarhlikları'nın Justinianus'un en saygın halefi olan Mavrikios'un hâkimiyet devrinde kuruluşu, söz konusu durumun aksini kanıtlamaktadır. Mavrikios'un eski evrensel gelenekleri ne derece sıkı muhafaza ettiği ve Batı'yı terk etmeye ne kadar az meyilli olduğu meşhur vasiyetnamesiyle aşikâr kılınmıştır. Theophylaktos Simokates'e göre 597 senesinde ciddi bir hastalık esnasında Mavrikios tarafından hazırlatılan ve Heraklios'un tahta çıkışının ardından keşfedilen söz konusu vasiyetname uyarınca Mavrkios'un en büyük oğlu Theodosios Konstantinopolis'ten Doğu'yu idare edecekti ve ikinci oğlu Tiberios "Eski Roma'nın İmparatoru" olarak İtalya ve Tiren Denizi adaları üzerinde hâkimiyet sahibi olacaktı, Mavrikios diğer oğullarına imparatorluğun geriye kalan kısımlarını miras bıraktı.¹⁹ Bu sayede ikinci başkent olarak Roma, bir kez daha imparatorluk şehri haline geldi. Ne evrensel egemenlik rüyasından vazgeçilmişti ne de yegâne Roma İmparatorluğu'nun egemen hanedan üyeleri arasında paylaşılma geleneği unutulmuştu.

Ayrıca Afrika Eksarhı'nın oğlu olan ve Afrika donanmasının gücüyle tahtı ele geçiren Heraklios'un başkenti Kartaca'ya nakletmeyi tasarladığı iyi bilinmektedir.²⁰ Sasaniler ve Avarlar ile başı belada olan imparatorluğun doğu parçası, Heraklios'un hâkimiyetinin başlarında karşı saldırı açısından etkili bir üs olmak için çok yetersizdi. Söz konusu tasarı uygulamaya konulmadı, ancak katıksız manası; söz konusu vakitte yalnızca Doğu'daki aşırı zorlu durumun değil, aynı zamanda eski Batı Roma bölgesinin de imparatorluk idaresi açısından sahip olduğu çekiciliğin açık bir emaresidir.

Hatta bu zaviyeden daha belirleyici olanı, II. Konstans'ın hikâyesidir. Heraklios, idare merkezini Batı'ya nakletmeyi geçici olarak tasarlamıştı, oysaki torunu bu fikri fiilen gerçekleştirdi. Theophanes'e göre niyeti ikametgâhını Roma'ya taşımaktı.²¹ Aslında kendisini Ebedi Şehir'e [Roma] kısa bir ziyaretle sınırlandırmıştı ve ertesinde Syrakousai'ye yerleşti, böylelikle Lombardlar tarafından kısmen fethedilmiş bulunan İtalya ve Arap işgalciler tarafından tehdit altında bulunan Kuzey Afrika arasında kilit bir mevkiyi mevzi edindi.

Fakat hakikatte tarihi gelişmeler, Bizans'ın etkinlik alanını artan oranda Doğu ile sınırlandırdı ve Syrakousai'de faydasız beş yılın ardından Konstans'ın korkunç sonu salt bu hakikatin önemini vurguladı. Bizans evrensellik savından hiçbir vakit vazgeçmemesine rağmen evrensel imparatorluk rüyası yok olup gitti. II. Konstans'ın haleflerine daha az çekici geldiği ve hatta sekizinci yüzyıl imparatorlarına daha fazla yabancılaştığı anlaşılmaktadır. Yönetimin Batı faaliyetlerine yönelik temayülü, ortalama bir Bizanslı uyruk tarafından uzun zamandan beri paylaşılmamaktaydı. Heraklios'un Afrika planı, Konstantinopolis'te bir hayli kaygı uyandırdığı ve II. Konstans'ın İtalya hedefiyle ayrılışı, açık bir tatminsizliğe neden olduğu iyi bilinmektedir. Dünya imparatorluğuna dair sarayın arzularına rağmen esasında Doğu ve Batı arasındaki bağ hiç durmadan zayıfladı. Karşılıklı yabancılaşma sürecinde yedinci yüzyıl mühim bir merhaledir ve bir ölçüde dönüm noktasını işaret etmektedir.

Söz konusu sav, başlı başına katıyen yeni değildir. Henri Pirenne, Doğu ile Batı arasındaki iplerin yedinci ve sekizinci yüzyıllarda nasıl zayıfladığını dikkate değer bir ısrar ile gösterdi ve bilindiği üzere bu zayıflamanın esas nedeninin Araplar'ın Orta Akdeniz Havzası'na nüfuz etmesi olduğuna kanaat getirdi.²² Bu ünlü nazariyenin detaylı analizine burada girişmek gereksizdir. Nazariyeye karşı öne sürülen oldukça etkileyici itirazlara, nazariyenin esas savunularının

¹⁹ *Theophylactus Simocatta*, ed. De Boor, s. 305, 25-306, 13; Bury, bu durumun Mavrikios'un oğullarından birisinin İliya'yı diğerinin Afrika'yı yöneteceği manasına geldiğini varsaymaktadır.. Bknz: Bury, *Later Roman Empire*, C.II, London, 1889, s.94.

²⁰ *Nicephoros*, s.12, 10.

²¹ *Theophanes*, s. 348, 5.

²² Özellikle Henri Pirenne'nin , *Mahomet et Charlemagne*, Paris-Brussels, 1937.

yetersizliğini gösteren itirazlara aşınayız.²³ Elbette hiç kimse ne Arap istilasının Doğu ve Batı arasındaki ayrılığı derinleştirdiği savını tartışmaya açmak istemektedir ne de herhangi biri Pirenne'nin oldukça kışkırtıcı fikirlerindeki ustalığı ayırt etmekte acizdir. Fakat hâlihazırda hiç kimse Arap işgalinin eski Roma İmparatorluğu'nun iki yarısı arasındaki ayrılığın yegâne ve hatta esas sebebi olduğunu kabul etmeyecektir.

Bu bağlamda Professor Dvornik, Slavlar tarafından Balkan Yarımadası'nın işgalinin ne denli önemli olduğunu yakın dönemde işaret etti.²⁴ Dvornik'in gözlemleri en tutarlı olanıdır. Fakat benim fikrime göre burada asıl mesele Dvornik'in başat vurgusu olan İliya'daki Hıristiyanlığın yıkımından ziyade Doğu ve Batı arasına yeni bir bariyer kuran Balkanlar'ın Slav istilasına dair filli hakikattir. Bu gelişme, olağan ilişkileri Araplar'ın denizden yaptığı saldırılardan daha fazla tahrip etti.

Kısmen ileri tarihli bir kaynaktan alınan örnek, hadiselerin ahvalini yeterince açık biçimde tarif edecektir. Aklımda olan, dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında derlenmiş ve Profesör Dvornik'in yayına hazırladığı Dekapolis'li Aziz Gregory'nin yaşamıdır. Bu çalışma, Aziz'in deniz yoluyla gerçekleştirdiği sayısız seferi anlatmaktadır. Diğer birçok kaynaktan ve bilhassa hagiografik eserlerde erken ortaçağda Akdeniz'deki deniz yolculukları hakkında bilgi mevcuttur, ancak bizler burada bu çok açık olan örneklerle kendimizi sınırlandırmalıyız. Dekapolis'li Gregory, Ephesos'tan Konstantinopolis'e seyahat etmeye karar verdikten sonra Araplar'ın pusuda onları beklediği için kaptanların demir almaya isteksiz olmalarına rağmen çok sayıda ticaret gemisinin denize açılmaya hazır olduğunu öğrendi.²⁵ Fakat Aziz'in duaları vasıtasıyla korundular ve Prokonnesos'a (Marmara Adası) sağ salim vardılar. Gregory, seyahatini Prokonnesos'tan Konstantinopolis'e doğru devam ettirmedi, ancak Ainos'a (Enez) giden bir diğer gemiye bindi ve ertesinde bir kez daha deniz yoluyla karaya ayak bastığı Khristoupolis'e (Kavala) doğru yola koyuldu²⁶ ve seyahatine karadan devam etti. Fakat bir nehir yakınlarında (muhtemelen Struma Nehri) "Slav eşkiyalar" tarafından tutsak alındı.²⁷ Aziz'in karakterinden ve tavrından etkilendikleri için Slavlar onu serbest bıraktı ve bu sayede Thessalonike'ye ulaştı. Burada Roma'ya seyahat etmeye karar veren bir rahip ile tanıştı, ancak en kısa güzergâh olması nedeniyle Roma devrinde herkesin tercih ettiği gibi Via Egnatia boyunca yola koyulmak yerine Arap korsanları hakkında denizcilerin ikazlarını göz ardı ederek bir kez daha deniz yolunu tercih etti.²⁸ Böylelikle dolambaçlı yollar vasıtasıyla Korinthos üzerinden Reggio'ya ulaştı ve burada Napoli'den henüz gelmiş bulunan bir gemiye bindi.²⁹ Roma'da üç ay geçirdikten sonra bir kez daha denize açıldı, bu kez Syrakousai'ye, ertesinde Otranto'ya³⁰ ve nihayet (tam anlamıyla ifade edilmemiş) bir müddet kaldığı Thessalonike'ye döndü. Ancak sonrasında istirahat ve sükûnet arzuladığı için müritlerinden birisiyle "Slav bölgesindeki dağlara" seyahat etme kararı aldı. Yola koyuldukları anda korkunç bir önseziyle kederlendi ve eve dönmek için acele etti ve aslında birkaç gün sonra Sclavinias Arkhonu'nun kanlı isyanı patlak verdi. Bundan dolayı Gregory müridine uygun bir şekilde mühürlenmiş imparatorluk izni temin etmeden bir yerden bir yere hiçbir şekilde seyahat etmemesini söyledi.³¹ Daha sonra Gregory, şüphesiz deniz yoluyla Konstantinopolis'e iki defa daha seyahat etti.

²³ Örnek olarak Bknz: R. S. Lopez, "Mohammed and Charlemagne: A Revision", *Speculum*, 18, 1943, s. 14-38; Ane Riising, "The Fate of Henri Pirenne's Theses on the Consequences of the Islamic Expansion", *Classica et Mediaevalia*, 13, 1952, s. 87-130.

²⁴ F. Dvornik, *The Slavs Their Early History and Civilization*, Boston, 1956, s. 44 vd.

²⁵ F. Dvornik, *La Vie de Saint Grégoire le Décapolite*, Paris, 1926, 9. Bölüm.

²⁶ Dvornik, *La Vie*, 10. Bölüm.

²⁷ Dvornik, *La Vie*, 10. Bölüm s.54, 24. Karşılaştırmamız: Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, I, ed. George Ostrogorsky, Belgrade, 1955, s. 254.

²⁸ Dvornik, *La Vie*, 11. Bölüm.

²⁹ Dvornik, *La Vie*, 12. Bölüm.

³⁰ Dvornik, *La Vie*, 13. Bölüm.

³¹ Dvornik, *La Vie*, 17. Bölüm, s. 61, 20-62, 4.

Bu hagiografik çalışmanın sağladığı bilgilerle uzun uzadıya ilgilendik, zira bir takım kayda değer çıkarımlar yapabilmemizi temin etti. İlk olarak Arap korsanların yarattığı tehlikeyi hiçbir surette göz ardı etmemesine rağmen eser, Akdeniz'in doğu yarısının tamamında canlı bir deniz trafiğine tanıklık etmektedir. Franz Dölger, bu tanıklığa hâlihazırda dikkat çekmiştir ve Pirenne'nin savlarına karşı hakkıyla kullanmıştır.³² Aynı zamanda Dekapolis'li Aziz Gregory'nin Yaşamı, Balkan Yarımadası'nda karadan seyahat etmenin dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında dahi tamamen felce uğratılmış olduğunu ortaya koymaktadır (ve bu durum henüz layıkıyla kayıt altına alınmamıştır). Gregory Akdeniz boyunca bir ileri bir geri sayısız ve uzun seferler gerçekleştirir; fakat Khristopolis'ten Thessalonike'ye kara yoluyla kısa mesafeli yolculuğa çıktığı anda Slavlar'ın eline tutsak düşer. Biraz evvel değindiğimiz üzere daha dikkat çekici olanı meşhur Via Egnatia üzerinde seyahat etmekten kaçınması ve Thessalonike'den Roma'ya uzun ve dolambaçlı deniz güzergâhını kullanarak yol almasıdır. Nitekim Slav tesiri, Doğu ve Batı arasındaki bağlantıyı daha kısıtlı bir alanda zayıflattı, ancak Araplar'ın deniz baskınlarının yaratıklarından çok daha ciddi bir şekilde. Kısacası Dekapolis'li Aziz Gregory'nin Yaşamı, bizlere dokuzuncu yüzyılın başlarında Balkan Yarımadası'ndaki karasal bağlantıların fiiliyatta hala engelleniyor olmasına rağmen Akdeniz'de seyrüseferin sürdüğünü göstermektedir.

Doğu ve Batı ayrılığının sebepleri, çok sayıda ve muhtelif ve her ne şekilde olursa olsun yalnızca iletişim kanallarındaki zorluklara dayandırılmaz. İki dünya arasındaki karşılıklı yabancılaşma süreci, söz konusu zorlukların ortaya çıkmasından uzun süre önce başlamıştı ve zaten bu durum, erken Bizans devrinde birçok hususta aşikâr haldeydi. Yedinci yüzyılda bu süreç belirgin bir seviyede yoğunlaştı. Sürecin siyaset, kilise ve kültür tarihi üzerindeki etkilerini tümüyle ele almak niyetinde değilim. Ancak eğer yedinci yüzyıl imparatorluğunda yaşayanların çevrelerindeki dünyaya dair anlayışlarının ne olduğu saptamak istiyorsak Bizans ortalamasının Batı'ya çok az ilgi gösterdiğini ve hakkında neredeyse hiçbir şey bilmediğini kayda geçirmek zorundayız. İmparatorluk idaresinin Roma fikrinin yüksek kültürüne erişmek ve Batıdaki geçmiş kudretinin kalıntılara bağlı kalmak adına ele aldığı girişimlerine rağmen söz konusu bölge zamanının en aydın olan Bizanslılar'ın görüş alanı dışında kaldı.

Bu hakikate kanaat getirmek için söz konusu döneme ait başlıca iki kaynağımıza başvurmak kâfidir. Theophanes veya Patrik Nikephoros'un kroniğinin okunması üzerine yedinci yüzyıldaki Batı faaliyetlerine yaptıkları atıfların belirgin seyrekliğine vakıf olunur. Bu durum, kaynak edindikleri çalışmaların (bizlere ulaşmayan onların istifade ettiği yedinci yüzyıl kronikleri) Batı hakkında söyleyecek çok az şeyi olduklarını ya da hiçbir şeyi olmadıklarına işaret etmektedir, zira ne Theophanes ne de Nikephoros görüşlerinin serbestliğiyle tanınmış değillerdi, yalnızca kaynaklarında buldukları ne varsa naklettiler.

Theophanes'in kroniği için bir tür kronolojik taslak vazifesi gören listede sağladığı veri, bu açıdan oldukça bilgilendiricidir. Bilindiği üzere Theophanes'in çalışması, detaylı ve karmaşık kronoloji sistemi vesilesiyle farklılık arz eder. Anlatım senelere ayrılır ve her bir yılın başlangıcında hem yaradılış hem de İsa'nın doğumu ile hesaplanan tarihe ek olarak idaredeki Bizans İmparatoru'nun ve Sasani Kralı'nın (veya daha sonra Arap Halifesi'nin) hâkimiyet yılları, hatta Papa'nın ve dört Doğu Patriği'nin görev başlangıçlarına ait seneler belirtilir. Bizans'ın erken devri için Hıristiyan Kilisesi'nin bu beş üstün temsilcisi mutlak düzende takdim edilir: İlkin Papa, onun ardından Konstantinopolis Patriği ve ertesinde diğer üç Doğu Patriği anılır. Ancak altıncı yüzyılın yetmişli yılları gibi erken bir tarihte Roma Piskoposları listesi aniden yarıda kesilir. 574/75 senesinden itibaren (Yaradılıştan Sonra 6067) Roma Kilisesi'nin temsilcileri gözden kaybolur (Roma Kilisesi'nin temsilcilerine ait yıllar bazı elyazmalarında 569/70 senesinden sonra belirtilmemiştir). Theophanes'in listesinde bir buçuk asır süresince anılmadılar (diğer bir deyişle yedinci yüzyıl ve sekizinci yüzyılın ilk çeyreği boyunca) ve Theophanes yalnızca İkonakırcı döneme ulaştığında yeniden görünür oldular.

³² F. Dölger, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, 1953, s. 365 vd.

Benzer biçimde Suriye, Filistin ve Mısır'ın kaybedilmesi Doğu Patriklikleri'ni Bizans'ın tasavvur sahasından uzaklaştırdı. Theophanes'in listesinde bunların arasından Antiokheia (Antakya) 610/11 (Y.S. 60102) senesi gibi erken bir tarihte; Kudüs 636/637 senesinde (Y.S. 6128); Aleksandreia (İskenderiye) 654/55 senesinde zikredilmez oldu. Daha sonra listeler imparatorların, halifelerin ve Konstantinopolis patriklerinin yalnızca isimlerini içermektedir. Esasında Konstantinopolis Patriği Bizanslılar'ın nazarında Kilise'deki en yüce otorite haline gelmişti ve beş patriklik arasından dolaysız ilgilerini çeken yegâne patriklik idi.³³

Papalar, Papalık ile Konstantinopolis arasındaki herhangi bir çatışma neticesinde değil, yalnızca Bizanslılar'ın ilgi alanında bulunmadıkları için Theophanes'in listelerinde rol oynamaya son verdi, tıpkı Bizanslılar'ın Arap fetihlerinin irtibatı kopardığı Doğu Patriklikleri'ne yönelik ilgilerini kaybetmeleri gibi. Görünüşe bakılırsa Theophanes, her iki kesim hakkında da kaynaklarında daha fazla bilgiye rastlamadı. Henüz işaret ettiğimiz üzere Papalar'ın isimleri İkonakırıcı devrin başlamasıyla birlikte Theophanes'in listelerinde yeniden gün yüzüne çıktı. 150 yıllık bir kesintinin ardından Roma Kilisesi'nin İkonakırıcılar'a karşı muhalefeti, Theophanes'in dikkatini bir kez daha Roma'nın temsilcilerine yöneltmesine vesile oldu. Roma'ya yönelik ilgi, İkontaraftarları arasında canlandı, ancak Roma meselelerine dair malumat geri planda kaldı.

Theophanes, III. Leon'un tapınım imgelerine yönelik ilk önlemlerini konu edindiği 725/26 (Y.S. 6217) senesi için yaptığı girişte evvela şunu kaydeder: Roma Piskoposu, Gregory – 9 Sene. Esasında II. Gregory Aziz Peter'in tahtında bu tarihten önce en az on yıl süreyle bulunmuştur. Dahası Theophanes, adaş iki papanın Roma Piskopuluğu'nda birbiri ardına yer aldığından habersizdi. Theophanes'in nazarında 735'dan 756'ya kadar Papalık unvanını taşıyan II. Gregory ile III. Gregory aynı şahıstı. Oysaki hakikatte II. Gregory 715'ten 731 senesine ve III. Gregory 731'den 741 senesine değin hüküm sürdüler. Daha sonraki halef Papa Zacharias 741'den 752 senesine kadar yirmi bir sene muktedir olması lazım gelirken Theophanes'e göre 735'ten 756 senesine kadar on bir yıl makamda kaldı. Papa II. Stephen kronolojik listelerinin tamamında yer almamaktadır.³⁴ Theophanes'in Roma Kilisesi'nin sekizinci yüzyıldaki temsilcileri ile alakalı bilgilerinin hiçbiri doğru değildir. Hatta yedinci yüzyıldaki Roma Kilisesi hakkındaki bilgileri daha da eksiktir.³⁵ Bu durum bilhassa çarpıcıdır, zira Arap Halifeleri hakkındaki güncel bilgileri alışılmadık şekilde eksiksizdir. Theophanes tarafından hâkimiyet seneleri, Bizans İmparatorları'nınkiler kadar iyi biliniyordu ve bu noktada bilgileri o derece kusursuz şekilde doğrudur ki Arap Halifeleri hakkındaki güncel bilgileri kroniğinin sergilediği mahut kronolojik

³³ İstisna olarak Theophanes İkonakırıcı III. Leon'u "Doğu Piskoposları ile birlikte" aforoz ettiğinden haberdar olduğu İoannes adındaki Kudüs Patriği'ni 707/8'ten (Y.S. 6199) 735/36'ya (Y.S. 6227) kadar listesine kaydeder. (s. 403, 29, Y.S. 6221); Diğer Doğu Piskoposları'nın isimlerinin Theophanes tarafından bilinmediği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde 742/3 senesinde Antiokheia Patrikleri Stephenson, Theophylakstos ve Theodoros'un isimleri aniden gün yüzüne çıkar, ancak 755/56 (Y.S. 6247) gibi erken bir tarihte yeniden son bulur. Theodoros'un Patrikliği'nin beşinci yılında olunmasına rağmen Theophanes onun altı yıldır patrik olduğunu not etmiştir. Theophanes'in listesinde Doğu Patrikleri'nin altıncı ve yedinci Ekümenik Konsil senelerinde dahi söz konusu konsillere katılım göstermiş olmalarına rağmen kayıt altına alınmamış olması şaşırtıcıdır. Ne Theophanes'in ne de Nikephoros'un anlatımında onların katılımlarına dair bahis yoktur. Her ikisi de papa temsilcilerinin bu konsillere katılımlarına değinmemiştir.

³⁴ Theophanes'in anlatımı, 724/25 (Y.S. 6216) Papa adının listelerde hala yer almadığı yerde) senesi gibi erken bir devre tarihlediği (diğer bir deyişle otuz yıl daha erken)Papa Stephen'in Peppin'in sarayına "firarı" ile ilgili bazı detaylar vermektedir.

³⁵ Gördüğümüz şekilde yedinci yüzyıl süresince Roma Piskoposları'na ait isimler ve yılları listesine baştan sona dâhil edilmez. Yedinci yüzyıldaki Roma Kilisesi ile alakalı tek bir laf dahi etmeyen kronik yazarı Nikephoros'un aksine Theophanes örneğin Papa Martin'in Lateran Sinodu'na değinir ve Y.S. 6141'e (Ekim 649) doğru bir şekilde tarihlendirir. Martin ve imparatorluk idaresi arasındaki çatışmayı daha erken bir yıla 6121'e (629/30) tarihlendirir ve Martin'in halefi olarak Agathon'u anar (s.332, 4). Aslında Agathon (678-81), Martin'den (649-55) yirmi üç yıl arayla ve dört papadan daha az olmayacak şekilde uzaktır.

sorunu (seneler ve 15 yıllık döngüler arasındaki tutarsızlık) açıklığa kavuşturmak için temel oluşturmaktadır.³⁶

Bizans'ın erken orta devirleri için ikinci ana kaynağımız olan Patrik Nikephoros'un Breviarium'unun sağladığı veriye dair tetkik, bu bağlamda kusursuz bir rehberdir. II. Konstans'ın Sicilya'da katline³⁷ kısa bir atfın haricinde (Konstans'ın hâkimiyeti bu çalışmada ele alınmamaktadır) Nikephoros, yedinci yüzyıl ile alakalı Batı'daki Bizans varlıklarından sadece iki kez bahseder; birinde çok kısaca, diğerinde söz arasında ve imparatorluk sınırları dışında kalan Batı bölgeleri hakkında zerre kadar söyleyecek sözü yoktur. İlk örnekte Sakkellarios olan Philagrios'un Heraklonas tarafından Batı'da, Herakles Sütunları'nın ötesinde, Libya'da yer alan Septas isimli kaleye sürüldüğünü bildirir³⁸; ikinci örnekte sadece Leontius'un tahttan indirilişini ve Tiberius Apsimar'ın tahta çıkışını aktarmak isterken bu esnada gelişen Kartaca Eksarklığı'nın Araplar tarafından ele geçirilmesinden bahseder.³⁹ Tamamı bu kadardır; Ravenna ve Eksarklığı hakkında tek kelime yoktur; Roma, Roma Kilisesi ve genel anlamda İtalya'ya dair hiçbir bahis mevcut değildir.

Theophanes ve Nikephoros Kronikleri'nin söz konusu süreç boyunca dış politika kapsamındaki büyük hadiseleri naklederek ekseriyetle ele aldıkları Doğu'yla, Asya'yla ve Avrupa'yla ilgilidir. Bizans kaynaklarının Batı meselelerine atfettiği dikkatten daha fazlasını Bizans'a atfeden Batılı kaynaklar ile kıyaslandığında Doğulu kaynaklar da (özellikle Ermeni, Süryani; bazen Arap ve hatta Etiyopyalı) mukayese kabul etmez şekilde bu devirdeki Bizans hakkında oldukça kıymetli bilgi sağlamaktadır.

Theophanes ve Nikephoros'un kroniklerinde öncelikli öneme sahip olanlar, doğal olarak Sasaniler'e ve ertesinde sekizinci yüzyılın otuzlu yıllarından itibaren Araplar'a karşı savaşların tarifleridir. Biri diğerini takip eden bu iki Doğu gücü; Bizans karşısında eşitlik temelinde (esasinda çoğunlukla hâkim pozisyon için rakip olarak) direnen ve Bizans'ın üstü örtülü biçimde kabul ettiği yegâne iki devletti. Theophanes'in kronolojik tablolarında düzenli olarak Bizans İmparatorları'nın isimlerini ve senelerini Sasani Kralı ve Arap Halifesi ile birlikte, diğer yabancı hükümdarlar söz konusu olduğunda aklına gelmediği biçimde zikrettiğini anımsatabiliriz.

İmparatorluğun Balkan Yarımadası'ndaki rakipleri, yedinci yüzyıl süresince Bizans'ın harici siyasetindeki başat öneme sahip bir diğer etmeni oluşturdu. Bizanslılar'ın nazarında Balkanlar; "Batı"nın, "Avrupa"nın bir parçasıydı ve esasında bu terimleri yarımada en sık şekilde uyguluyorlardı. Onları ilgilendiren acil meseleyi ve çıkarı teşkil eden Avrupalı Batı, bu demektir. Theophanes ve Nikephoros'un Slavlar hakkında verdikleri bilgi, bir kez daha zayıf ve eksiktir. Slavlar ile çatışmalar söz konusu zamanda ekseriyetle yerel bir nitelikteydi ve ilgileri başkente çevrilen ve Konstantinopolis'ten "Sclavinias"a karşı organize edilen en mühim seferlerin yalnızca bir kaçını kayıt altına alan Bizans kronik yazarlarının dikkatinden kaçtı.

Kronik yazarları, altıncı yüzyıl sonu ve yedinci yüzyılın başlarında Avar ile ilişkilere dair söyleyecek bir hayli bilgiye sahiplerdir. Burada merkezi mevki, ismi ne Theophanes ne de Nikephoros tarafından telaffuz edilen görkemli Bayan Kağan figürüne aittir. Avarlar'ın ve Slavlar'ın 626 senesinde başarısız Konstantinopolis kuşatmasından ve müteakip Avar gücünün çöküşünden sonra söz konusu halklarla meşguliyet, daha fazla geri plana atılır. 680 senesinden itibaren Bulgarlar ile ilişkiler ön plana çıkar. Nikephoros ve daha öncelikli olarak Theophanes, Asparukh kabilesinin Tuna'da zuhurunun ve Balkan Yarımadası'nın kuzeydoğusunda Bulgar Devleti'nin kuruluşunun oldukça detaylı anlatımını (bu vakalarla çağdaş olan ortak bir kaynaktan aldıkları bir anlatıdır) muhafaza etmektedir.⁴⁰ Her iki kronik yazarı da II. Justinianus'un

³⁶ Karşılaştırın: G. Ostrogorsky, "Die Chronologie des Theophanes im 7. und 8. Jahrhundert", *Byz.-Neogr. Jahrb.*, 7, 1930, s. I vd.

³⁷ Nicephorus, s. 31, 28. II. Konstans'ın Batı'da öldüğüne dair ifadeyi 33. sayfada tekrarlamaktadır.

³⁸ Nikephorus, s. 29, 15.

³⁹ Nikephorus., s. 39, 12 vd.

⁴⁰ Krş: J. Moravcsik, "Zur Geschichte der Onoguren", *Ungarische Jahrbücher*, 10, 1930, s. 70 vd.

imparatorluk tahtını yeniden ele geçirmesine yardım eden, İmparator tarafından Kaesar unvanı ile taltif edilen ve Bizans halkının takdirlerini kazanmak için imparatorun yanında tahta oturtulan Tervel Kağan ile ilgili münasebeti aynı uzunlukta kaleme alırlar. Sonrasında genç Bulgar Devleti ile alakalı ilişkiler, anlatımlarının geniş bir bölümünü artan oranda işgal eder. Bulgaristan, Bizans'ın "Avrupa"da gayet açık bir şekilde başat rakibi haline gelir ve Doğu'da Halifelğin sahip olduğu gibi Bizans'ın Batıda'ki harici siyasetinde benzer bir merkezi önem elde eder.

Ancak Bizans, bu halklar ile yedinci yüzyıl boyunca kesintisiz irtibata sahip olmuştu ve onlarla neredeyse daimi bir mücadele içerisindeydi, kronik yazarları da diğer birkaç ülkeye ve Doğu Avrupa halklarına ve diğer taraftan Asya'ya değinirler. Nikephoros'un onlar hakkındaki bazı bilgileri, hususi alakaya tabidir. Bu Doğu halkları, Bizans'ı çevreleyen siyasi ağ örgüsünde önemli bir unsurdular ve onlar ile irtibatına dair hikâye, bu zamandaki harici siyasetine ait resmi tamamlamaya yardım eder.

Altıncı yüzyılın ikinci yarısı gibi erken bir tarihte İmparatorluk, Türk göçebeler ile Batı Asya'da irtibat kurmaya başlamıştı ve II. Justinus, Tiberios ve Mavrikios'un hâkimiyet devirlerinde diplomatik heyet mübadelesinde bulunmuştu. En dikkat çeken, Kuban bölgesinde yedinci yüzyılın ilk yarısında zuhur eden Bulgar Onogur Beyliği ile irtibattır. Şüphesiz Konstantinopolis'i 619 senesinde ziyaret eden ve burada Hıristiyanlığı benimseyen sözde "Büyük Bulgar Krallığı"nın beyiydi. Görünen o ki, bu prens Orhan'dı (Organas). Heraklios onu büyük bir içtenlikle kabul etti ve vaftiz babası oldu. Bizans'ın ileri gelenleri, Heraklios'un yardımcılarının vaftizinde manevi babanın yanında yerlerini aldılar ve ileri gelenlerin eşleri din değiştiren hanımların manevi annesi oldu. Ziyaretçilerin tamamı hediyeler ve onursal unvanlarla taltif edildiler ve Bulgar Beyi patrician unvanıyla bizzat onurlandırıldı.⁴¹ Nikephoros onu ó τῶν Οὐννων τοῦ ἔθνους κύριος olarak adlandırır, fakat ismini bir dikkatsizlik neticesinde atlayarak anmaz. Kullandığı kaynakta ismin ifade edildiğine inanmak için geçerli bir neden mevcuttur, zira ileride Kuvrat hakkında Hunnogoundourlar'ın (ὁ τῶν Οὐνογοῦνδοῦρων κύριος) beyinin, Orhan'ın yeğeni olduğu belirtilir, ikinci isimden okuyucunun zaten aşına olduğu bir isimmişcesine bahsedilir.⁴²

Söz konusu yeğen, hem Bizanslı hem de Doğulu tarihçiler tarafından bilinen ve modern devirlerde tarih araştırmalarına birçok kez konu olan eski Bulgar liderleri sıralamasında bahsi geçen meşhur Kuvrat'tır. Nikephoros'taki emarelere göre, Kuvrat Avar Kağanı'nın otoritesine karşı başkaldırdı ve Avarlar'ı memleketinden çıkardı; Kuvrat anlaşılan Kağan'ın Konstantinopolis yakınlarında mağlubiyetinin ardından Avar kuvvetinin çöküşü sayesinde tıpkı Hırvatlar'ın aynı tarihlerde imparatorluğun diğer hududunu teşkil eden Balkan Yarımadası'nın Batı kısmından Avarlar'ı çıkarmakta başarı gösterdiği gibi muvaffak oldu. Avarlar'a başkaldırdıktan sonra Nikephoros, Kuvrat'ın Heraklios'a bir heyet gönderdiğini ve onunla "yaşamları nihayete erece kadar birbirlerini gözetecekleri"ne dair bir antlaşmayı karara bağladığını, ayrıca İmparator'un ona hediyeler gönderdiğini ve patrician unvanı bahsettiğini kaleme alır.⁴³ Nikûlu John, Kuvrat'ın Konstantinopolis'te vaftiz edildiği ve imparatorluk sarayında büyütüldüğü esnada hala bir çocuk olduğunu aktarmaktadır; anlaşılan Kuvrat, amcası Orhan ile Konstantinopolis'e gitmişti ve bir rehine olarak orada bırakılmıştı.⁴⁴

⁴¹ Nikephoros, s. 12, 20-28.

⁴² Nikephoros, s. 24, 9. Kuvrat'ın Orhan'ın erkek kardeşinin oğlu olduğu Nikûlu John tarafından da ifade edilir. Ed. Zotenberg, s. 460.

⁴³ Nikephoros, s. 24, 12-15.

⁴⁴ Nikephoros'un bahsettiği iki farklı Bulgar liderinin karara bağladığı (biri 619 civarında, diğeri 635 civarında) iki antlaşmayı Zlatarski'nin sonraki tarihi çıkardığı gibi teke indirmek için bir neden yoktur: Zlatarski, Istorija na bolgarskata d triava prez srednite vekove, C. I, s. 33 vd. Zlatarski'nin 626 senesinden sonra İmparator'un Avaralar aleyhinde bir antlaşma yapmasına ihtiyaç yoktur şeklinde gerekçelendirdiği sav, ziyadesiyle zayıftır. Diğer yandan Nikephoros'un bahsettiği her iki antlaşmanın Grégoire'nin söylediği gibi Kuvrat ile karara bağlandığını varsaymak için ortada bir neden yoktur: Grégoire, "L'origine et le nom des Croates et des Serbes," *Byzantion*, 17, 1944/5, s. 100 vd. Zira Kuvrat'ın patrician unvanını iki defa almış olamayacağı aşıkardır ve dahası bu durum Grégoire'nin

Bu durumdan, Kuvrat'ın değil Orhan'ın Kuzey Kafkasya'daki Bulgar gücünün kurucusu olarak değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Orhan, Bizans ile müttefikliği başlatan kişiydi. Lider olma sırası Kuvrat'a geldiğinde söz konusu müttefikliği ilave bir antlaşma yoluyla pekiştirdi, müşterek düşman Avarlar'ın aleyhine tutum aldı. Eğer Nikûlu John'a itimat edecek olursak Heraklios ile şahsi ilişkileri, o derece yakındı ki İmparator'un ölümünden sonra Bizans'ta patlak veren dâhili mücadeleye Heraklios'un dul eşi Martina ve oğlu Heroklanas'ın haklarını tasdik ederek müdahil oldu.⁴⁵

Bizans ile Kuzey Kafkasya'daki Bulgar Onogur Devleti'nin karşılıklı menfaati ve iki güç arasındaki sıkı ve dostane ilişkiler bu dönemin oldukça karakteristik özelliğidir. Aynı derecede karakteristik ve dikkate değer olan, imparatorluk dini ve kültürü ile bağdaşmış ve Bizans'ın siyasi etki alanına tam anlamıyla sürüklenmiş bulunan bu barbar devlet liderlerini, imparatorluk sarayına bağlayan yakın şahsi rabitalardır.

Kuzey Kafkasya'daki Bulgar Devleti'nin lideri (*Κούβρατος* veya Nikephoras'ta *Κοβράτος*, Theophanes'te *Κροβᾶτος*, Antik Bulgar Liderleri listesinde *Kurt*, Nikûlu John'da *Qetrades*) Kuvrat, *Miracula Sancti Demetrii*'de gün yüzüne çıkan Kuver (Κοῦβερ) ile Grégoire'in çalışmasına rağmen⁴⁶ karıştırılmamalıdır. Adı geçen son şahsın faaliyeti tamamen farklı bir alanda Balkanlar'da ve Panonya'da gerçekleşti⁴⁷ ve bir sonraki devirle irtibatlıydı.⁴⁸ Ancak Kuver, Avar Kağanı'nın vassalı olmasına rağmen imparatorluk ile yakın bağlantılar kuran barbar reisinin bir diğer örneğidir. Kağan tarafından Balkanlar'ın her bir köşesinden getirilip Panonya'daki Sirmium bölgesinde iskan edilen Bizans ahalisinin lideri olarak Kağan tarafından atandıktan sonra Kuver, Avar Reisi'ne tabiiyetinden vazgeçti, kendisine boyun eğen Bizans

bizzat yaptığı vurgu üzere Kuvrat'ın Bulgar lideri olmadan evvel Hıristiyanlığa döndürülmüş olduğuna dair Nikûlu John'un anlatımından açıkça anlaşılır. J. Marquart, 7. ve özellikle 21. sayfada 619 senesinde Konstantinopolis'i ziyaret eden adı konulmamış Hun liderini Orhan adıyla tanımlaya meyillidir: J. Marquart, "Die altbulgarischen Ausdrücke in der Inschrift von Catalar und der altbulgarischen Fürstenliste," *Izvestija Russk. Archeol. Inst. v Konst.*, C. 15, 1911, s. 7-21. Bu tutumu, Kulakovskij tarafından takip edilir: J. Kulakovskij, *Istoriya Vizantii*, C. 3, 1915, s. 91. Marquart bizzat bu çok muhtemel kimliklendirmeyi derhal reddetti, zira Bizanlılar tarafından açıkça iyi bilinen Orhan ismine 619 senesinde Nikephoros tarafından yer verilmemiş olması ona anlaşılmaz göründü. Fakat varsaydığımız gibi Nikephoros'un 619 senesinde değinmediği söz konusu isim varsaydığımız üzere kaynaklarında gün yüzüne çıktysa mesele oldukça kolaylıkla çözümlenir ve bu durum Nikephoros'un 635 senesinde Orhan'dan Kuvrat'ın yeğeni olarak bahsetmesinin nedenidir. Nikephoros'un çeşitli referanslarını diğerleriyle harmanlamayla ne derece az ilgili olduğu görülebilir, örneğin Kuvrat'ın beş oğluna dair sonraki anlatımında sonuncu olan için şunları yazar: *κοβράτος τις ὄνομα κύριος γινόμενος τῶν φύλων τούτων*, s. 33, 16. Kendisinin öne sürmüştüğü doğru kimliklendirmeyi reddettikten sonra Marquart 619 senesinde Konstantinopolis'i bizzat ziyaret eden liderin Kafkasyalı Hunlar'ın veya Heraklios'un 625 senesinde geri çekilmek zorunda kaldığı memleket olan Kuzey Dağıstan'daki Varachan şehrinde Eftalitler'in şefi olduğuna dair yüzeysel bir varsayımı tercih etti. Bunu desteklemek için daha fazla kesin bir tanımla yapmadan sadece *τὴν τῶν Οὐννων χώραν* ifadesini kullanan Theophanes'i (s. 319, 19) kaynak gösterir.

⁴⁵ John of Nikiu, ed. Zotenberg, 1883, s. 460.

⁴⁶ Grégoire, *Byzantion*, s. 104 vd.

⁴⁷ Bu durum A. Maricq tarafından açıkça gösterildi. A. Maricq, "Notes sur les Slaves dans le Péloponnèse et en Bithynie," *Byzantion*, 22, 1952, s. 345 vd. Ulaştığı neticeler belirgin şekilde doğrudur.

⁴⁸ Kuvrat, II. Konstans'ın (641-48) hakimiyet devrinde vefat etti. Krş: Theophanes, s. 357, II, Nikephoros, s.33, 17. Ancak Kuver'in Makedonya'daki faaliyetleri IV. Konstantinos'un (668-85) zamanına tarihlendirilmelidir. Krş: F. Barišič, *Čuda Dimitrija Solunskog kao istoriski izvori*, Belgrade, 1953, s. 16 vd. Kanaatime göre bir değerlendirme belirleyicidir: Kuver hakkında yazdığı bölümde (II. 5) *Miracula*'nın yazarı sonrasında imparatoru "bizim imparatorumuz" şeklinde (*τὸν βασιλέα ἡμῶν*, Migne, *PG*, 116, 1376) , "bizleri yönetmek için Tanrı tarafından atanan kimse" (*τὸν ἀπο θεοῦ βασιλεύειν ἡμῖν λαχόντα*, *age*, 1365) diğer bir deyişle *Miracula*'nın ikinci kitabı kaleme alırken hala tahtta bulunan imparator adına. barbarların ortak arazilerinin Doğu ve Orta Avrupa'nın tamamına uzandığı gerçeğini göz önüne alırsak Bulgar Kuvrat ile Avar Kuver adlarının benzerliği nedeniyle bu tarz bir kesişme hiçbir şekilde sürpriz değildir. Bir başka örnek için uzaklara gitmeye gerek yok, Bayan veya Batbayan (*Βαῖανός*: Nikephoros, s. 33, 26. *Βατβαιᾶν*, Theophanes, s. 357, 19.) olarak adlandırılan Kuvrat'ın en büyük oğluna atıfta bulunabiliriz. Büyük Avar Kağan'ın ismiyle aynıdır.

ahalisinin şefliğinde Makedonya'ya doğru harekete geçti ve hatta bir manevra vasıtasıyla Thessalonike'nin hâkimiyetini elde etmeye çabaladı. Bu girişiminde Kuver, yardımcısı Mauros tarafından ciddi surette desteklendi. Mauros, *Miracula*'da yer alan kelimelerle “her şeyde maharetliydi, Yunan, Latin, Slav ve Bulgar dillerini bilirdi” ve görünür itaatkârlığı ile yanlış yönlendirdiği İmparator tarafından konsül unvanıyla (hypatus) onurlandırılmıştı.⁴⁹

Benzer şekilde Slavlar ve liderleri Bizans ile sadece savaşmadılar, Bizans halkıyla bazen de barışçıl temaslarda bulundular ve onlarla oldukça dostane koşullarda yaşadıklarına rastlamak mümkündür. *Miracula S. Demetrii Thessalonike*'de bir süre yaşamış Rinkhinian kabilesinin şefi olan Pervud'un hikâyesini nakleder.⁵⁰ Doğal olarak Pervud, bilahare açıklandığı üzere, Yunanca konuşmaktaydı. İftira niteliğindeki raporun kuvvetli etkisi üzerine Thessalonike Prefektusu tarafından tutuklandı ve Konstantinopolis'e gönderildi. Bunun üzerine Slavlar'dan ve Thessalonike sakinlerinden oluşan bir temsil heyeti başkente gitti ve adaletsizce tutuklanan liderlerinin salıverilmesi adına talepte bulundu (dostane ilişkilerin olağanüstü bir göstergesi).

Fakat Karadeniz ötesindeki barbar dünyaya geri dönmek durumundayız. Avarlar'a karşı İmparatorluk ve Bulgar-Onogur Krallığı'nı birbirine bağlayan dostane ortaklık, imparatorluğu Hazarlar'ın yükselen gücü ile de (evvela Sasaniler'e ve ertesinde Araplar'a karşı) irtibatlandırdı. Kuzey Kafkasya'daki ve Aşağı Don-Volga bölgesindeki “Büyük Bulgaristan” kuvvetinin yerini kısa vadede alacak olan Hazar Beyliği ile Bizans ilişkileri, yedinci ve sekizinci yüzyıllarda ziyadesiyle dostaneydi.

Sasanier'e karşı büyük seferlerini gerçekleştirdiği erken tarihlerde Heraklios, Kafkasya'ya ulaştığında Nikephoros'un tarif ettiği şekilde πρὸς τὸν τοῦρκων κύριον Hazar Kağanı'na Sasaniler aleyhinde bir ittifaka dâhil olmaya davet ederek hediyeler gönderdi.⁵¹ Anlaşma iki lider arasındaki görüşmeyle tasdik edildi. Kağan, Heraklios'u karşılamak üzere kalabalık bir maiyetle hareket etti ve hem Kağan hem de maiyetindekiler atlarından inerek *proskynesis* (öpüşme) ile İmparator'u selamladılar. Heraklios, Kağan'a oğul şeklinde hitap etti, Hazar liderinin başına kendi tacını yerleştirdi ve “Romalıların Augustası” kızı Eudokia ile onu evlendireceğine dair söz verdi. İmparator'un ayrıca kızının resmini onu seyrederken tasvirine duyduğu aşktan bitap düşecek olan Kağan'a göstermiş olması kayda değerdir.⁵² Vaat edilen evlilik, Kağan'ın ölümü nedeniyle gerçekleşmedi.⁵³ Sürgünde olduğu süre boyunca Hazar sarayında birkaç yıl geçiren II. Justinianus, Kağan'ın kız kardeşiyle evlendi ve tahta yeniden geçtikten sonra Kağan'ın kız kardeşini ve ondan olan oğlunu ortak imparator ilan ederek taçlandırdı.⁵⁴ V. Konstantinos da “Hazar” olarak bilinen oğlu IV. Leon'u bir Hazar Prensesi ile evlendirdi. Bu sayede adı geçen prensesler, harici bir memlekette doğan ilk Bizans Kraliçeleri oldular. Bizans sarayının imparatorluk ailesinin yabancı hanedanla evlenmesine dair mağrur tavrını göz önümüze getirdiğimizde bu hakikatin kayda değer olduğu anlaşılır. Hazar Krallığı ile ittifak, orta devirlerin ilk yılları süresince en önemli unsur haline geldi.

İmparatorluk, Kafkas kabileleri ile ilişkilere de önem verdi. Hem Bizans hem de Ermeni kaynaklarının aşikâr kıldığı üzere Heraklios zaten Sasani seferleri sırasında bir takım Kafkas liderinin aklını ordugâhına katılması için çelmişti.⁵⁵ Ermenistan gibi Kafkasya da Bizans ile

⁴⁹ *Miracula*, II, s. 5.

⁵⁰ *Miracula*, II, s. 4.

⁵¹ Theophanes de Hazarlar'ın Türk olduğunu düşünmektedir. Bu antlaşmayı kayıt altına aldığı esnada Hazarları τοὺς τοῦρκους ἐκ τῆς ἐφ᾽ ὧς οὖς χάραξις ὀνομάζουσι şeklinde adlandırmaktadır (s. 315, 15, krş: s. 407, 6, II, 14; 433, 26).

⁵² Nikephoros, s.15, 20-16, 20.

⁵³ Nikephoros, s. 21, 28-22, 2.

⁵⁴ Nikephoros, s. 43, 8; Theophanes, s. 375, 28.

⁵⁵ Kagankatvacı'li Moses'e göre Heraklios Albanya, İbery ve Ermenistan Prensleri'yle irtibata sahipti, “kendi rızalarıyla ona gelmelerini ve ordularıyla kış vakti ona hizmet etmelerini” emretti. (Rusça çev. K. Patkanian, St. Petersburg, 1861, s. 102; Karş. Almanca çev. A. Manandian, *Beitrag zur albanischen Geschichte*, Diss. Leipzig,

Sasani arasında ve sonrasında Bizans ve Araplar arasında hatta daha şiddetli bir şekilde ihtilaf konusuydu. Özellikle Lazika (Antik Kolhis) Bizans'ın hem Sasaniler'le hem Halifelik'le hem de kuzeydeki göçebe kabileler ile ilişkilerinde hayati bir önemdeydi. Merkezi Kherson civarında bulunan Kırım'ın güney kıyısındaki varlıkları, daha fazla daimi önemde karakollardı. Hazarlar'ın artan gücüyle birlikte Taurica'nın büyük kısmını yedinci yüzyıl sonunda kontrolleri altına almasına rağmen, Kherson Bizans hâkimiyetinde kaldı ve imparatorluğun Doğu Avrupa Ovası'ndaki her daim yakın gözleme tabi tutulan gezgin halklara dolaysız erişimini temin etti.⁵⁶

Bizans İmparatorluğu'nun çevresi yedinci yüzyılda benzer şekildeydi, Heraklios Hanedanlığı'na mensup imparatorların partnerleri (rakipler ve müttefikler) aynıydı. Doğu'da en güçlü rakipleri önce Sasani Kralları, ertesinde Fatih Ömer ve Emevi Halifeliği'nin büyük kurucusu Muaviye ile başlayan Arap Halifeliği idi. Balkanlar'da ise ürkütücü Bayan'ın başını çektiği Avar Kağanları, imparatorluğun sıklıkla savaş halinde olmasına rağmen ara sıra barışçıl iletişimde bulunduğu muhtelif "Sclavinias"ın prensleri ve Bulgar Kağanları idi (Balkanlar'da Bulgar Devleti'nin kurucusu Asparukh ve İmparator II. Justinianus'un Kaesar unvanıyla onurlandırdığı ve onun müttefik ve yardımcısı olan Tervel). Karadeniz'in ötesinde bir yanda Avarlar'a karşı imparatorluğun müttefikleri ve diğer yanda Sasaniler'e ve Araplar'a karşı Bizans'ın patrician unvanı bahsettiği ve Konstantinopolis'te vaftiz edilen Orhan ve Kuvrat'ın hâkimiyetindeki eski Bulgar-Onogur Prensligi mevcuttu. Daha sonrasında evlilik bağının yanı sıra ittifak antlaşmaları ile Bizans sarayına bağlanan Hazar Kağanları ve nihayetinde birçok Kafkas kabilesinin yarı bağımlı prensleri ve Ermeni Kuropalates'i bulunuyordu.

Bu sayede yedinci yüzyıldaki Bizans, sadece İslam Dünyası vasıtasıyla değil Doğu Avrupa'nın barbar milletleri vasıtasıyla da Doğu ile bir hayli güçlü bağlara sahipti. Bu yarı göçebe, barbar dünya, imparatorluğun kültürel nüfuzuna tabiydi ve politik düzen alanına dâhil edildi. Kabile reisleri Bizans uygarlığı ile bizzat irtibat kurdular ve hatta bazıları imparatorluğun dinini benimsediler ve tahttaki hanedan ile akrabalık bağları kurdular. Bizans unvanlarıyla onurlandırılarak imparatorluk hiyerarşisine dâhil edildiler ve böylelikle imparatora dayanan fikri egemenliği kabul etmeleri sağlandı. Bazı açılardan Bizans bu çeşitli milletler yığının tartışmasız lideriydi ve Konstantinopolis onun merkeziydi. Ancak bu barbar dünyayı politik ve kültürel nüfuz alanına tabi kılma sürecinde Bizans, barbar dünyaya daha yakın hale geldi ve sıra kendisine geldiğinde onların etkilerine maruz kaldı, onların yöntemlerini benimsedi ve onların giyim ve süsleme tarzlarını devraldı. Genelde gösterilen dikkatten daha fazlasını hak eden Doğu göçebe dünyasının tarihi rolünü hakkıyla vurgulayan N. P. Kondakov, bu duruma işaret etmiştir.⁵⁷

Justinianus'un imparatorluğu dağıldıktan sonra Bizans hiçbir zaman bir dünya monarşisi olmadı. Ancak çevresindeki dünya üzerinde hem siyasi hem de kültürel açıdan Doğu'da artan ancak Batı'da azalan oldukça büyük bir nüfuz uygulamayı sürdürdü. Başlangıçta gözlemediğimiz üzere yedinci yüzyıldaki Bizans bütüncül bir yapı olmaktan uzaktı; farklı kaderlere ve değişik görünümlere sahip bir dizi belirgin müstakil kısımlardan müteşekkildi. Küçük Asya'da İmparatorluk sıkı ve sarsılmaz şekilde tutundu; burası haricî ve dâhili kuvvetinin ve canlanma kudretinin muhafaza kaynağı idi. Balkanlar'da Avar işgalleri ve Slav yerleşimi ile

1897, s. 38. Theophanes Heraklios'un müttefikleri arasında Lazlar, Abazalar, İberler'i sayar. Theophanes, s. 309, 14.

⁵⁶ A. L. Jakopson, "Vizantija v istorii rannesrednevekovoj Tavriki", *Sov. Archeologija*, 21, 1954, s. 152 vd.; Bizans gücünün Taurica'da yedinci yüzyıldan dokuzuncu yüzyıla topyekun çöküşünü ele aldığı olumlu irtibatı abartmaktadır (örn. Kherson themasının oluşturulmasına dair). Fakat ilginç ve faydalı olan 154.üncü sayfada "Bizans'ın sonraları müttefik haline geldiği bilinen Hazarlar'ın gelişinden sonra Karadeniz'in kuzey kıyısında yerleşen Bizans'ın ziyadesiyle lehine olan güç dengesi"nden bizzat söz etmektedir. Krş. Hristiyan kilisesinin Taurica'daki faaliyetlerinin sekizinci yüzyılda "eşi görülmemiş bir orana" eriştiğini de belirtmektedir.

⁵⁷ N. P. Kondakov, "Les costumes orientaux à la cour byzantine", *Byzantion*, I, 1924, s. 7 vd; "Ocerki i zametki po istorii srednevekovogois kusstva i kul'tury", Prague, 1929, s. 61 vd. Krş. J. Moravcsik, "Proischozdenie slova τζιτζάκιον", *Sem. Kond.*, 4, 1931, s.69 vd.

parçalanmış imparatorluğun gücü, kıyı bölgesindeki birkaç şehirle sınırlıydı ancak arta kalan bu birkaç merkezden kuvvetinin kısmî ve kademeli onarımı başladı; buralardan kültürel nüfuzu, komşu Slav topraklarına yayıldı. Batı’da Bizans’ın hem siyasi hem kültürel nüfuzu yavaş fakat sarsılmaz bir yok olma sürecindeydi. Nihayetinde İmparatorluk Karadeniz’in kuzey kıyılarında konumunu muhafaza etti. Buradan Doğu Avrupalı barbar milletleri nüfuz altına alabildi. Bu süreç içerisinde Doğu Avrupalı barbar milletleri ile çok uzak ve yabancı Batı ile sahip olduğundan kıyaslanamaz şekilde daha yakın ve kalıcı irtibata sahipti.

Bizans yedinci yüzyılda yüzünü doğuya döndü. Fakat bu durum, sıklıkla ileri sürüldüğü gibi Bizans’ın bir “Doğu” devleti haline geldiği anlamını taşımamaktadır. Eski Roma dünyasının-imparatorluğunun felakete hem batıda hem de doğuda maruz kaldığını unutmamalıyız. Sadece Batı’daki varlıklarını kaybetmemiş, an itibarıyla İslam’ın yörüngesine girmekte olan Doğu’yu da kaybetmişti. Bizans Romalı-Germanik Batı ve İslami Doğu arasında yedinci yüzyılda tam da bu dönemde bir Yunan devleti olarak özgün bir yer edindi. Elbette çok milletli yapısını muhafaza ettiği için ne etnik manada ne de Roma mirasına dair iddiasını kıskançlıkla saklı tuttuğu için siyasi ideolojide Yunan haline geldi. Dili ve kültüründe Yunan olan ve zaferi imparatorluk merkezinin Doğu’ya transferi ile çok uzun süre önce kesinleştirilmiş olan ancak Justinianus’un canlandırdığı Roma İmparatorluğu’nun çökmesiyle zirveye çıkan Hellenleşme’nin doğal sürecine artık direnç göstermeyen bir devlet haline evrildi.

İlk elde Yunan olan, ortaçağa ait yedinci yüzyıl Bizans’ı genel özellikleri itibarıyla yarı Antik, yarı Latin geçmiş çağın İmparatorluğu’ndan çarpıcı bir şekilde farklıydı ve aynı zamanda çağdaşı Romalı-Germanik Batı’dan gittikçe daha belirgin bir şekilde ayrıldı. Bu durum, harici saldırılardan değildi, daha ziyade Latin Batı ve Yunan Doğu arasında Justinianus devrinde iki dünyayı birleştirmeye yönelik akim kalan çabadan sonra yedinci yüzyılda açık ifadesini bulan bir yabancılaşmanın kademeli şekilde belirleyici rol oynadığı dilsel ve kültürel ayrılığa ait esastı.

Kaynakça

Anastos M. V., "The Transfer of Illyricum, Calabria, and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-33," *Silloge Bizantina in onore di S. G. Marcati*, Roma, 1957.

Ane Riising, "The Fate of Henri Pirenne's Theses on the Consequences of the Islamic Expansion", *Classica et Mediaevalia*, 13, 1952, p.87-130.

Barišič F., *Čuda Dimitrija Solunskog kao istoriski izvori*, Belgrade, 1953.

Breckenridge J. D., "The Long Siege of Thessalonika, Its Date and Iconography," *BZ*, 48, 1955.

Bury J., *Later Roman Empire*, C.II., Macmillan & Co.,Ltd., 1923.

Constantine Porphyrogenitus, *De Thematribus*, ed. Pertusi, Vatican City: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1952.

Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ed. Moravcsik-Jenkins, Egyetemi Görög Filologia, Budapest. 1949.

Cviji J., (1918), *La peninsule balkanique*, Paris.

Dölger F. *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, 1953.

Dvornik F., *The Slavs Their Early History and Civilization*, Boston, 1956.

Dvornik F., *La Vie de Saint Grégoire le Décapolite*, Paris, 1926.

Grégoire H., "L'origine et le nom des Croates et des Serbes," *Byzantion*, 17, 1944/5.

Grégoire H., "Un edit de l'empereur Justinien II date de Septembre 688," *Byzantion* 17. 1944/5.

Grumel V., "L'annexion de l'Illyricum oriental, de la Sicile et de la Calabre au patriarcat de Constantinople," *Recherches de science religieuse*, 40, 1952.

Jakopson A. L., "Vizantija v istorii rannesrednevekovoj Tavriki", *Sov. Archeologija*, 21, 1954.

John Of Nikiu, ed. Zotenberg, 1883.

Kantorowitz E., "The King's Advent," *The Art Bulletin*, 26, 1944.

Kondakov N. P., "Les costumes orientaux à la cour byzantine", *Byzantion*, I, 1924.

Kondakov N. P., "Ocerki i zametki po istorii srednevekovogois kusstva i kull'tury", Prague, 1929.

- Kulakovskij J., *Istorija Vizantii*, C. 3., 1915.
- Lopez R. S., "Mohammed and Charlemagne: A Revision", *Speculum*, 18, 1943, s. 14-38.
- Manandian A., *Beitrage zur albanischen Geschichte*, Diss. Leipzig, 1897.
- Mansi J. D., *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, XI, 1769.
- Maricq A., "Notes sur les Slaves dans le Péloponnèse et en Bithynie," *Byzantion*, 22, 1952.
- Marquart J., "Die altbulgarischen Ausdricke in der Inschrift von Catalar und der altbulgarischen Fürstenliste," *Izvestija Russk. Archeol. Inst. v Konst.*, 15, 1911, s. 7-21.
- Miracula S. Demetrii, c. I-II.
- Moravcsik J., "Zur Geschichte der Onoguren", *Ungarische Jahrbücher*, 10, 1930.
- Moravcsik J., "Proischozdenie slova τζιτζάκιον", *Sem. Kond.*, 4, 1931.
- Nikephoros*, ed. K. de Boor, Leipzig, 1880.
- Ostrogorsky G., "Die Chronologie des Theophanes im 7. und 8. Jahrhundert", *Byz.-Neugr. Jahrb.*, 7, 1930.
- Pirenne Henri, *Mahomet et Charlemagne*, Paris-Brusels, 1937.
- Theophanes The Confessor*, ed. De Boor, B. G. Teubneri, Lipsiae, 1883-1885.
- Theophylacti Simocattae historiae*, ed. K. de Boor, Leipzig, 1887.
- Vasiliev A. A., "An Edict of the Emperor Justinian II, September 688," *Speculum*, 18, 1943, s. 1
- Vasiliev A. A., "L'entre triomphale de l'empereur Justinien II ' Thessalonique en 688," *Orientalia Christiana Periodica*, 13 1947
- Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, I, ed. George Ostrogorsky, Belgrade, 1955.
- Zlatarski, *Istorija na bolgarskata d triava prez srednite vekove*, C. I. Sofia, 1940.